

A porcelánelefánt

Egy történész barátom, ha fáradt, leginkább bibliográfiákat szeret olvasni. Pedig ezzel az emberek többsége általában fordítva van: ha bibliográfiákat olvas, elfárad. Bíró-Balogh Tamás ezzel szemben egyenesen imádja a bibliográfiákat, adattárakat: új könyvéből megtudhatjuk, hogy egyszer karácsonyra megkapta a feleségétől Az Est-lapok repertóriumát, amit elejétől a végéig el is olvasott. Pedig, mint írja, ebben a hat kötetben csupán „a lapokban megjelent irodalmi vonatkozású cikkek megjelenési adatai vannak felsorolva”. Bíró-Balogh ehhez képest kijelenti: „Érdekfeszítő olvasmány volt számomra, életem egyik meghatározó emléke, mondhatni: mai mentális struktúráim kialakulásában erősen részt vett.”

A *megvadult írógép* végén is van, ha nem is bibliográfia – azt helyettesítik a lábjegyzetek vagy a szövegekői hivatkozások –, de jegyzék az írások eredeti megjelenési adataival, illetve névmutató. Ez utóbbinak a tételei a költő Aczél Gézával kezdődnek és a történész-muzeológus Zombori Istvánal érnek véget, amiben még nincs is semmi rendhagyó. Nem hiszem azonban, hogy lenne még egy magyar irodalomtudományos munka, amelynek névmutatójában Hatvany Lajos után Havas Henrik, Kazinczy Ferenc után – öveket bekötni! – Kelemen Anna, Michelangelo után Kate Middleton, Spiró György után pedig Staller Ilona (Cicciolina) – neve következne.

Már önmagában ez a felsorolás is híven szemlélteti a filológus Bíró-Balogh érdeklődésének végtelenbe

vező dimenzióit, és csakugyan, úgy érzem, a szerző lényegében bármit hajlandó elolvasni, amit emberkéz papírra vetett, vagy bármilyen más adathordozón rögzített. És e téren mégis józan visszafogottság jellemzi, mert a nyelvészek például már nem mindig ilyen körültekintők: egyszer egy néhai tanárom venét nyelvű feliratokat talált egy kövön a Margitszigeten, a Palatinus strand előtt, ami óriási tudományos szenzáció lehetett volna. Csakhogy egy nyelvész barátom elment a helyszínre, megtisztította a szikladarabot, lenyomatot – úgynevezett pacsolatot – vett róla, majd kiderült, hogy a kövön az égvilágon semmi sincs: a híres indogermanista bizonyára a mohát olvasta ki. A kődarabot egyébként a legnagyobb élő venétológus is megnézte, és tapasztalatait így foglalta össze: „Queste iscrizioni non ci sono, e basta”, azaz: „Ezek a feliratok, nem léteznek, és kész.”

Bíró-Balogh tehát dicséretes önmérsékletet tanúsítva csak létező szövegekkel foglalkozik, de kitartó vagy éppen alkalmilag feltámadó érdeklődésének e téren még a nyelvtudás vagy az alapos előtanulmányok nélkül lényegében megközelíthetetlen írásrendszerek sem szabnak háttárt. Csodálatos gazdagságú, érdekesnél érdekesebb adatokkal zsúfolt, mégis rendkívül személyes könyvében, annak is legszemélyesebb, *A jegyzetíró magányossága* című fejezetében például leír egy külföldi utat, amelynek során Szófiában Kosztolányi Dezső írásainak bolgár nyelv-

vű kiadását olvasgatta, Esti Kornél szellemének is áldozva – tudniillik anélkül, hogy tudna bolgáruul.

Ez tulajdonképpen még nem is akkora bravúr, mert a kétsoros rím-játékot – „Атлас / падна в несвят” – bárki felismeri, aki tanult cirill betűket: „Atlasz: / Hanyatlasz.” Bíró-Balogh ugyanitt azt is leírja, hogy a *Pacsirta* címét bolgárra névelővel fordították – félre –: A pacsirta, de ezen a ponton a jegyzetíró meglepően felületes. A téma iránt fogékony olvasók ugyanis bizonyára elvárnák, hogy a kérdéses címet eredetiben is idézze, hiszen nincs túl gyakran módunk bolgár névelők beható tanulmányozására. Pedig ez egyedülálló jelenség: a bolgárban ugyanis – a többi szlávval ellentétben, a macedónt most hagyjuk – van névelő, ráadásul egészen sajátos módon nem az érintett szó előtt áll, hanem utána, vele egybeírva (mint a románban vagy a svédben). Szóval A *pacsirta*: *Чучулузата*. Ejtsd: csucsuligata, ahol a szóvégi „-ta” a névelő, vagy egy bolgár barátom – nem történész és nem nyelvész: bankár – régi szóalkotásával a „határozott névutánhozza”.

A levezetés hiányáért Bíró-Balogh mindenesetre egy arab (!) nyelvű Kosztolányi-kiadás böngészgetése során szerzett tapasztalatainak a megosztásával kárpótol, bepillantást engedve csavaros észjárásába is: „Megpróbálok rájönni, mit látok éppen. A prózai – mert a sorok végigérnek – szövegek alatt föltüntetett keletkezési évszámok és a szövegek struktúrája támpont számomra. Például a 93–100. oldalon található írás 1929-ben született, és 4. számozott része mindössze egy fél sornyi mondatból áll. Ez nem lehet

más, csakis a *Cukrászda* című novella! És így tovább. A borítón látható kulcs elég egyértelműen utal *A kulcs* című novellára. A kötetbeli novella és a könyv címének kalligráfiája hasonlít, ebből arra a következtetésre jutok, hogy a könyv címe is: *A kulcs*. Kezdek érteni arabul.”

A kötet nagyrészt irodalomtudományos könyvekről írt recenziókat tartalmaz: most már le merem ezt írni anélkül, hogy attól kéne tartanom, ezzel elijesztem az olvasókat. Az *Előszóból* megtudhatjuk, hogy a kötet cím Kosztolányi egyik kisesszéje címének újrahasonosítása, hogy szövegtörténeti kutatásaihoz a szerző nemcsak az olyan adatbázisokat használja, mint az Arcanum vagy a Hungaricana, hanem még a Facebookot is, végül pedig Bíró-Balogh köszönetet mond két legendás mesterének, Ilia Mihálynak és Lengyel Andrásnak, akiknek a nevével a könyvben később még gyakran találkozunk. Az előszó legfontosabb kifejezése egyébként: „az olvasás öröme”, ami a kötet minden mondatán átsugárzik.

Az első rész *Az irodalomtörténeti cselekvésről* címet viseli. Itt olvashatók az elsősorban szövegek kiadásával foglalkozó textológus, filológus Bíró-Baloghnak a bibliográfiákra és egyéb adattárakra szórt, megszemenően indokolt dicséretei, bár a negatív kritikára is akad példa. A Nyáry Krisztián egyik könyvéről írt recenzióknak már a címe is telitalálat: *Pletykaapu*. Bíró-Balogh nemcsak a felületesen kezelt adatokat teszi szóvá, például Hatvany Lajosnak a barátaihoz intézett egyik kérésével kapcsolatban – „Ignotus Pál (1901–1978) a történet idején tíz év körüli kisfiú volt, nehéz elképzelni,

hogy ő vigyázott volna a nálánál idősebb egykori örömlányra” (az adott helyen nyilván Ignotus Pál apjáról, Hugóról van szó) –, de a történeti leegyszerűsítésekre is éles fénnel világít rá. Azzal kapcsolatban, amit Nyáry arról ír, hogy Balázs Béla és Sárközy György „a népivé és urbánussá kettészakított magyar irodalomból egységes, nemzeti irodalmat akartak teremteni”, Bíró-Balogh nagyon fontos pontosítást tesz: „A magyar irodalmi modernitás szerkezete ebben az időszakban nem két-, hanem hármas pólusú volt: az urbánusok és a népiek mellett – természetesen – a nemzeti-konzervatív kulturális blokk is jelen volt ekkor. Persze körülményes lett volna ezt így leírni, és vélhetően az olvasókat is csak megzavarta volna.”

Kritikusként legkevésbé Börcsök Mária könyvével szemben tartózkodó, a *Szakadozó mítoszokról* szóló recenziójának ezt a címet adta: *Egy felesleges könyv*. De hiba lenne azt gondolni, hogy Bíró-Balogh csak az irodalomtudományos kánonok alakításába kevés beleszólással rendelkező szerzőket illeti kíméletlen kritikával. Éppen ellenkezőleg, ironiája az irodalomtudomány reprezentánsaival szemben a lelegelelenebb, a velük, illetve a nevükkel fémjelzett irodalomtudomány-felfogással folytatott vitája több írásban is felparázslík, olykor egészen váratlan helyen, mint például az arab Kosztolányi-kiadásról szóló jegyzetben: „Már az olvasás elején megakadok. Hol is kezdődik ez a könyv? Bónus Tibornak mégis igaza van, az olvasás elemi szabályaival sem vagyok tisztában. Nem álnaivitás, tényleg először van kezemben arab könyv. Korábban volt ugyan egy általános

elméleti tudásom arról, hogy egy arab szöveget jobbról balra olvasnak, de tapasztalati nem.”

A könyv második részébe a Kosztolányival szorosabb kapcsolatban álló írások kerültek. Bíró-Balogh tudományos érdeklődésének központjában – Radnóti mellett – amúgy is Kosztolányi áll, sőt a Kosztolányiak állnak. Egy időben a kritikai kiadáson dolgozó munkacsoport tagja volt, a levelezés felelőseként, legutóbb *Keserű nevetés* címmel összegyűjtötte és kiadta Kosztolányi Ádámnak, az író fiának kimondottan jó tollra és komplex gondolkodásra valló, nagyon érdekes műveit, mire pedig ezek a sorok elhagyják a nyomdát, Kosztolányi utolsó szerelméről szóló könyve is megjelenik. A megfigyelések sorában az még csak a textológus tapasztalati benyomása, hogy Kosztolányi olykor nehezen olvashatóan írt, de az már érdekes sajtótörténeti adalék, hogy Móra Ferencnek, Móricz Zsigmondnak vagy Kóbor Tamásnak annyira olvashatatlan volt a kézírása, hogy külön szedőjük volt, aki el tudott igazodni rajta. (Gellért Oszkár emlékezése szerint egyszer előfordult, hogy egy kibetűzhetetlen kéziratot levittek a patikába, hátha az orvosok már százhusz éve is hevenyészett kézírásához szokott gyógyszerész ki tudja silabizálni. És valóban: a szöveg alapján össze is állítottak valami kenőcsöt.)

Bíró-Balogh ebben a részben iskolapéldáját nyújtja annak, hogy miért fontos a levelek napra pontos datálása is: „Szinte mellékesnek hat, hogy Kosztolányi 1909 májusának melyik napján flörtölt Mme Fru-Fruval a párizsi Tabarin mulatóban. A dátum ott lesz nem mellékes, hogy ugyanakkor éppen e kaland miatt

nem találkozott Rilkével, aki pedig egész nap őt várta párizsi lakásában, áldozócsüdtörtökön. Kosztolányi később egy életen keresztül panaszolta, hogy Rilkét nem ismerte személyesen; most kiderült, miért nem.” A látogatás – a megghiúsult látogatás! – jelentőségét a szerző persze nem becsüli túl, és így kommentálja: „Ez, mondhatni, Kosztolányi magánügye, másokat nemigen érintett. (Nincs arra vonatkozó adat, hogy Rilkében is mély törést okozott volna az elmaradt találkozás.)” Annál érdekesebb, amit rögtön ezután egy másik apró adatról mond, amely egy Csáth Gézához írt Kosztolányi-levéltöredékben szerepel: „A levél kiváltképp fontos Kosztolányi életrajzában: itt ír arról, hogy »az egész B. H.-t én csinálom: vezércikket sohasem ollóztunk, mióta segédszerkesztő vagyok«. Azaz Kosztolányi itt megnevezi szerkesztőségi pozícióját. Ez nemcsak életrajzilag fontos vonatkozás, de az alkotói pálya alakulástörténetének szempontjából is lényeges. Az utóbbi években, amikor több kutató is a publicista Kosztolányi munkásságát állította vizsgálódásainak középpontjába, éppen ezért sokat hivatkozott levél lett.”

De a könyv oldalain nemcsak a kis szövegegységek, hanem az apró tárgyak is elnyerik méltó helyüket. Kedves, de alapjában véve igen vegyes Kosztolányi-dokumentumkötet jelent meg 2002-ben, amelyet az tesz érdekessé, hogy a hagyatékból származó elsődleges források felhasználásával készült. Ilyen például Kosztolányi Ádám „1931/32-es tanévre szóló ellenőrző füzet, amelynek üzeneteit jónéhányszor Kosztolányi látta, tamozta, kevesebbszer ő maga írta”. Az anyag mesébe illő véletlen útján

került Bogdán József birtokába, aki civilben vagy inkább reverendában törökkanizsai plébánosként szolgál. A nem túl szakszerű kötetéről szóló recenzióban Bíró-Baloghtól külön bekezdést kap ez a mondat (és az olvasó eldöntheti, hogy a meghatottság vagy inkább az irónia jegyében): „A könyvben megtalálható még Kosztolányi pipájának fényképe is.”

Valótlan irodalom: ez a kötet harmadik részének a címe, amelynek első írása ugyanezt a címet viseli, és irodalom és valóság viszonyával foglalkozik. Érdekes lenne az itt kifejtett nézeteket a *Hakni* című kötet novelláival szembevetni, amely az eredetileg tizennyolc éves korában szépíróként induló és akkor még Balogh Tamás néven publikáló Bíró-Baloghnak idén megjelent novelláskötete – de hát a szerző olyan ütemben dolgozik, képtelenség lépést tartani vele. Ennek az írásnak mindenesetre alaptétele, hogy a társadalmi problémák iránt érzékeny, a valóságot, pontosabban a szegénységet ábrázoló könyvek sora „a nyolcvanas évek elején szakad meg”. Az okok: „Puhuló diktatúra, lassan, de biztosan növekvő életszínvonal, egyéb”. (A kevéssé kifejező „egyéb” szó itt mintha a poétikai megfontolásoknak, a posztmodern belátásoknak lenne kissé nagyvonalú összefoglalása.) Érdekes, ahogy Temesi Ferencet és Krasznahorkait elhelyezi ebben a mátrixban: az előbbi „a megnövekedett én regényeit írta”, az utóbbi „*Sátántangója* kiváló ellenpélda lenne, ha – teszi hozzá – a tényleges társadalmat ábrázolná.” Az olvasó egy pillanatra elbizonytalanodik, hogy a Lengyel András szavaival „valóságtalanító PR-értelmezések” trendjének ki a „divatdiktátor”-a, de

aztán hamar világossá válik, hogy Bíró-Balogh Kulcsár Szabó Ernőre gondol, nem pedig Esterházyra, akiről kicsit később ezt írja: „kiemelt irodalmi jelentőségét mutatja, hogy az 1986-os posztmodern paradigma-váltás után a valóság felé (vissza) fordulás is az ő nevéhez köthető”.

Ez az írás egyesíti magában a szerző aprólékosságát és szenvedélyességét – nem mintha a kettő ellentétben állna egymással. Fanyar beszámolót olvashatunk arról, hogyan adta vissza egy novelláját annak idején a *Pompeji* folyóirat szerkesztője azért, mert a valóság leírását problematikusnak, sőt lehetetlennek látta, pedig azóta a regényeiből úgy tűnik, hogy már benne is felébredt a realizmusban rejlő lehetőségek iránti érzékenység. (Bíró-Balogh őszintén, minden ironia nélkül meg is dicséri az említett szerkesztőnek, Szilasi Lászlónak *A harmadik híd* című, hajléktalanok körében játszódó regényét.)

A harmadik rész írásainak többkevesebbé még mindig volt alapszövege, amiről a cikkek szóltak, a személyesség *A jegyzetíró magányossága* című negyedik részben tetőzik, amelyben inkább publicisztikus jellegű darabok kaptak helyet. A *Pokoli multság Bulgáriában* egy magyar fordításkötet szófiai bemutatójának köszönhetően jött létre, a *Száz év Szeged* a magától értetődően lokálpatrióta (különben gyomai születésű) szerző meglehetősen kiábrándult vallomása a szegediségről, *Az Iliánap, avagy az Esterházy-délután* az egyik mesterénél többek közt Esterházy Péterrel tett látogatás dokumentuma. Az *Uhrin Benedek és én* című írást nehéz lenne a teljes

komolytalanság veszélye nélkül összefoglalni, pedig tárgyilagos bepillantást nyújt a szerző és „Beni bácsi” viszonyába, amely, úgy tűnik, két pilléren nyugodott: egyrészt a gyomai Bíró-Balogh lényegében földije volt az endródi Uhrinnak, másrészt ha különböző életkorban is, de nagyjából egyidejűleg voltak pályakezdő irodalmárok, amit kölcsönös dedikációk formájában úgyszólván meg is pecsételtek. A *Tények és tabuk* rövid jegyzetei többek közt a *Litera* és a *Bárka* internetes portálján jelentek meg, és megtudható belőlük, hogy Bíró-Baloghnak gyermekorra óta nincs szaglása, a kötetzáró két beszélgetés egyikéből pedig, hogy sosem venne fel bőrmellényt.

Az irodalomhoz mindenestre különösen jó orra van, az íráshoz pedig jó keze. És a nyelve is megvan hozzá, amiről például az olyan szóalkotások iránti fogékonysága tanúskodik, mint az „árnyékszelfi”. (Radnóti sok olyan képet készített másokról, amelyeknek neki csak az árnyéka látszik.) A könyv olvastán nekem is egy sajátos összetett szó járt a fejemben, Bíró-Baloghnak az irodalmi mezőben szokatlanul nyers szókimondásával kapcsolatban (a kötet vége felé egy „bazdmeg”, „kurva” és „leszarták” is előfordul – az utóbbi a szerző *Mintaki* című könyvének szakmai recepcióját foglalja tömören össze).

Szóval: elefánt a porcelánboltban? Lehet, de akkor porcelánelefánt.

Bíró-Balogh Tamás: A megvadult írógép. Jegyzetek az irodalomtörténet-írásról. Budapest, 2019, Fiatal Írók Szövetsége. 312 oldal, 3000 forint.